

Отримано: 27 квітня 2020 р.

Прорецензовано: 30 квітня 2020 р.

Прийнято до друку: 30 квітня 2020 р.

e-mail: anetk@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2020-11-141-146

Халявка Ю. Г., Тульвінська А. Ю. Дослідження мови та мовлення в судово-психологічній експертизі (на прикладі судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, червень 2020. № 11. С. 141–146.

УДК: 159.9

Халявка Юлія Григорівна,
старший судовий експерт відділу досліджень
у сфері інформаційних технологій
Черкаського НДЕКЦ МВС

Тульвінська Анна Юрївна,
судовий експерт відділу досліджень
у сфері інформаційних технологій
Черкаського НДЕКЦ МВС

ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ТА МОВЛЕННЯ В СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ (НА ПРИКЛАДІ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИ, ЗАФІКСОВАНОЇ У ВІДЕОЗАПИСІ)

У процесі досудового слідства покази осіб, які надають інформацію по справі, фіксують на відеозапис. Для того, щоб установити емоційний стан особи й особливості відтворення нею інформації, призначають судову експертизу. Її проводить експерт-психолог. У статті описано особливості роботи з методикою «Судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, що зафіксована у відеозаписі». Наведено визначення понять мови і мовлення. Визначено особливості мовної поведінки під експертної особи, на які потрібно звертати увагу під час експертного дослідження. Розглянуто складні моменти, які можуть виникати під час експертного дослідження комунікативної діяльності особи. Розкрито значення експертного психологічного дослідження в кримінально-процесуальному судочинстві.

Ключові слова: *судова експертиза, судово-психологічна експертиза, експерт-психолог, методика дослідження, під експертна особа, кримінально-процесуальне судочинство.*

Yuliia H. Khaliavka,
Chief forensic expert at department,
IT research Cherkassy SRFC MMIA of Ukraine

Anna Yu. Tulvinska,
Forensic expert at department,
IT research Cherkassy SRFC MMIA of Ukraine

SPEECH RESEARCH IN PSYCHOLOGICAL FORENSIC EXPERTISES (EXAMPLE RESEARCH THE COMMUNICATIVE ACTIVITY OF A PERSON THAT WAS RECORDED IN A VIDEO)

A forensic examination provides an investigation and a court with additional information which is considered to be provable and essential for proceedings and can not be extracted from other sources. The forensic psychological evaluation is supposed to be one of the most complicated. It is a psychological assessment, which requires high professional skills, moral and personal qualities while passing judgment in criminal, civil, administrative trials, etc. To solve the issues of evidence, exercise psychological pressure on the person, who reports about the circumstances investigated during the proceedings, the method of a forensic psychological evaluation of the communicative activity of a person, recorded in the video, is applied. In the midst of a psychological examination an expert analyzes respondent's language and communication and discovers facts which are necessary for further work. The success of an examination depends on psychologist's skills to take these facts into account.

The effectiveness of an expert examination, made by a psychologist from a respondent's communicative activity, directly depends on the language and communication analysis. Language can not be studied apart from a person and it includes personal individual-psychological peculiarities.

The results can be applied in the expert performance by psychologists in respondent's communication analysis.

As a consequence, the forensic psychological evaluation is supposed to be one of the most complicated. It constantly develops and enhances due to the new methods and techniques which are used in its examination. The forensic psychological evaluation resolves a number of important issues, in particular, determines the peculiarities of the communication activity recorded in the video. To determine them, the technique of a forensic psychological evaluation of the communicative activity of a person, recorded in the video, is used.

A psychologist in the analysis of the language and communication is guided by this method and their own knowledge. When revealing the nature of respondent's communication it is necessary to take into account the individual-psychological features of a person.

A complete analysis by a psychologist of the respondents' language and communication is a background for the value of the entire study.

Key words: *psychological assessment, language, expert, communication, psychological examination.*

Постановка проблеми. Злочинність – це поведінка осіб, яка відхиляється від загальних норм і є соціально небезпечною. Боротьба зі злочинністю актуальна в будь-який час. Одне з головних місць у вирішенні цього питання посідає судова експертиза.

«Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду» [7]. За допомогою результатів судової експертизи в слідства і суду з'являється додаткова доказова інформація, яка вагома для правильного провадження справи й не може бути отримана з інших джерел.

Однією з найскладніших судових експертиз вважають судово-психологічну експертизу – психологічне дослідження особи, що потребує високих професійних знань, моральних та особистісних якостей, результати якого використовують для вирішення питань у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному судочинстві тощо. Об'єктом дослідження психологічної експертизи є психічно здорові особистості. Психологічну експертизу призначають постановою слідчого, ухвалою суду чи заявою фізичних осіб, щодо свідка, потерпілого, обвинуваченого, підозрюваного, малолітнього, неповнолітнього тощо.

На вирішення судово-психологічної експертизи ставлять такі питання:

- самостійності/несамостійності показів;
- чи перебувала особа в стані афекту під час учинення неправомірних дій;
- визначення індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості, закономірностей перебігу психічних процесів;
- чи завдана моральна шкода особі під час порушення її прав;
- чи спроможна підекспертна особа розуміти реальний зміст власних дій та повністю керувати ними;
- у якому емоційному стані перебувала підекспертна особа в період, який передував її самогубству тощо.

Розв'язання цих питань передбачає застосування спеціальних методів і методик.

Щоб вирішити питання щодо психологічної характеристики комунікативної діяльності особи, самостійності/несамостійності показів, установити наявність/відсутність учинення психологічного впливу на особу, яка під час слідчої дії повідомляє про обставини, розслідувані в кримінальному провадженні, застосовують методику «Судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі».

Під час проведення експертного психологічного дослідження експерт аналізує мову і мовлення під експертної особи й пізнає факти, необхідні для подальшої роботи. Їх досліджують не відокремлено, а в контексті того, як вони відображають досліджувану ситуацію, а також, як у мові подано наміри, ідеї, бажання, переконання та вплив ситуації.

У процесі бесіди люди не тільки сприймають і передають інформацію, але й вступають у взаємостосунки, вивчають, проводять свою лінію поведінки і обстоюють власні інтереси. Успіх дослідження забезпечується вмінням психолога взяти це до уваги й використати для вирішення поставлених йому питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це питання досліджували досить мало. В окремих наукових роботах висвітлено лише деякі моменти щодо вивчення мови і її значення в судовій практиці, але не розкрито повністю теми про визначення мови в судовій експертизі. В. В. Тіщенко й О. В. Ващук розглядали сприйняття і використання вербальної і невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій, визначали поняття «спілкування», його зміст, аспект, характер, форми і засоби в кримінальному провадженні, досліджували зміст вербальної і невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій та надавали рекомендації з їх сприйняття і використання [12]. Т. Стасюк здійснила онтологічний аналіз мовного впливу, визначила істотні ознаки технологій сутестії та переконання, установила залежність ефективності мовного впливу від рівня мовної свідомості реципієнта, проаналізувала деякі механізми впливу мовних структур на реципієнта, визначила поняття «метамови» [11]. Л. І. Магдисиук і Б. В. Павлова розглянули завдання, проблеми та методи судово-психологічної експертизи, описали доцільність використання різних методів дослідження під час судово-психологічної експертизи [8]. О. Селіванова розглядала дискусійні проблеми теорії мовленнєвого впливу, який є комунікативною дією адресата, спрямований на зміну мислення, психоемоційних станів, оцінок, поведінки адресата і керованою цільовою настановою спілкування [9]. Н. В. Алікіна та Т. М. Сторова визначили психологічні ознаки, властиві для самостійної або несамостійної реконструкції фігурантом обставин, розслідуваних за кримінальною справою, визначили ознаки впливу зовнішніх (комунікативних) чинників на процес реконструкції особою обставин події злочину [1].

Мета статті – на основі аналізу наукової та навчально-методичної літератури розкрити значення мови і мовлення в судово-психологічній експертизі комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису.

Матеріали та методи. Використано метод системного аналізу, порівняльний аналіз, тлумачення та інтерпретації теоретичних даних. Розглянуто методику «Судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі».

Виклад основного матеріалу. У статті розглянуто судово-психологічну експертизу комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі. У такому разі на дослідження дають DVD-диск, на якому зафіксовано слідчу дію. На вирішення експерта ставлять такі запитання:

1. Яка психологічна характеристика комунікативної діяльності особи в процесі відтворення нею подій, під час проведення за її участю слідчої дії (за матеріалами відеозапису вказаної слідчої дії)?

2. Чи наявні в поведінці особи психологічні особливості, властиві для самостійного, несамостійного відтворення нею певних подій під час проведення за її участю відповідної слідчої дії?

3. Чи є у відеозаписі відтворення ситуації та обставин подій за участю особи, ознаки вчинення на неї психологічного впливу з боку осіб, які брали участь у проведенні цієї слідчої дії? [5]

Для того, щоб відповісти на поставлені запитання, потрібно дослідити комунікативну діяльність осіб під час слідчої дії.

Відповідно до методики, об'єкт дослідження цього виду судово-психологічної експертизи – відеозапис, у якому зафіксовано психологічні особливості діяльності особи в ситуації слідчої дії [5].

Предмет дослідження під час судово-психологічної експертизи відеозапису – фактичні дані про специфіку комунікативної діяльності особи, яка в ситуації слідчої дії реконструює обставини події або впізнає об'єкт.

Мова – це суспільне явище, знакова система, яка існує в людському суспільстві й за допомогою якої відбувається передавання, сприймання і відтворення інформації. Людина народжується, не знаючи мови, і знання їй закладають батьки, близькі й оточення, у якому вона росте і з яким безпосередньо взаємодіє. За допомогою мови люди можуть отримувати і передавати інформацію, провадити спільну діяльність, обмінюватися знаннями. Також мова – велике джерело впливу однієї людини на іншу. «Суб'єкт-суб'єктна схема спілкування характеризується рівністю позицій учасників (обидва – суб'єкти), взаємною активністю сторін, за якої кожна не тільки відчуває вплив, але й сама тією ж мірою впливає на іншу, взаємним проникненням партнерів у світ почуттів і переживань один одного, готовністю погодитися з думкою іншої сторони, прагненням до співучасті, співпереживанням, прийняттям одне одного, активним взаємним гуманістичним настановленням партнерів» [6, с. 14].

У психологічному контексті мову вивчають як взаємозв'язок різних аспектів психіки, бо мовна діяльність посідає центральне місце в процесі психічного розвитку особистості. Важливо, що мову розглядають як психічний процес, пов'язаний із пізнавальними (когнітивними) процесами. Ці процеси впливають на формування мовлення, його розвиток, сприяють його становленню і є органічними мовленнєвими складниками [5].

Мова і мовлення поняття не ідентичні. Мова слугує знаряддям у процесі мовлення. За умови, що люди використовують одну мову, їхнє мовлення може мати абсолютно різні особливості. Вони залежать як від індивідуально-психологічних особливостей індивіда, так і від впливу зовнішніх чинників, як-от, оточення, місця, де людина росла і пізнавала світ. Наприклад, мовлення однієї людини яскраве, наповнене багатим змістом, переконливе, в іншій навпаки – убоге, обмежене, поверхове. Мова живе й утілюється через мовлення.

Мовлення – один із універсальних засобів реалізації комунікативної функції спілкування. Воно (мовлення) дає змогу максимально зрозуміти сутність повідомлення та сприйняти інформацію. За допомогою мовлення відбувається кодування та декодування інформації, але адекватне її тлумачення можливе лише за аналізу немовленнєвих знакових систем, що супроводжують мовлення [10]. Тому експерт досліджує мовлення підекспертної особи тільки у взаємодії з невербальними проявами, що супроводжують її висловлювання. Вербальна частина повідомлення накладається на попередньо виражену невербальну схему комунікації. «У людини виховується з самого початку життя навичка розподіляти увагу між вербальною і невербальною частинами комунікативного акту, який завжди вміщений у сферу ширшу, ніж власне мовленнєва діяльність. Учасники комунікації несвідомо здійснюють облік інформативної вартості обох частин. Тому надлишковість у певній частині неначе ігнорується відповідно до принципу економії зусиль, і «недостатня» частина необхідної інформації в одній частині компенсується за рахунок іншої» [3, с. 90].

Завдяки мові людина вербалізує образи зі своєї свідомості. Коли одна особа сприймає мовлення іншої, то співвідносить почуте зі своїм досвідом, знаннями й уявленнями про дійсність. Людина може доповнювати інформацію або відновлювати деякі елементи тексту, використовуючи своє мислення і керуючись своїм досвідом.

Слідчі дії з використанням мовного спілкування застосовують для отримання додаткової інформації. У процесі слідчої дії учасники взаємодіють і обмінюються інформацією. Відповідно до чинного законодавства, важлива лише та інформація, яку надає підекспертний у своїй бесіді. Ця інформацію треба дослівно відобразити в протоколі й зафіксувати на відео- чи аудіозаписі. Як правило, у процесуальному протоколі зафіксовано зміст вербального спілкування особи, яка повідомляє певні відомості, проте не відображено повної мовної поведінки, притаманної саме цій людині. Наприклад, у протоколах, які склало слідство, не зафіксовано незавершених слів, вигуків, повторів слів, трапляються перефразування, замінювання і переставлення слів і фраз, нерідко наявні скорочення запитань і висловлень, помилки в назвах, прізвищах тощо. Указана обставина обумовлює потребу складати дослідницький протокол відеозапису, у якому фіксувати висловлення учасників слідчої дії в дослівних лексичних формах. Вищесказане значно ускладнює роботу експерта, але необхідне для виконання експертного дослідження.

Комунікативна взаємодія в процесі слідчої дії – це не звичайний процес спілкування між людьми, він регламентований кримінально-процесуальним законодавством. Можна погодитися з думкою О. О. Бодальова, що «визначальний вплив і на зміст спілкування, і на його форму мають права та обов'язки, якими наділений кожний конкретний учасник діяльності» [2, с. 11]. Ситуація слідчої дії значною мірою скошує комунікативну активність, пригнічує психічну діяльність і вимагає від слідчого використовувати засоби активізації спілкування. Для цього підекспертному ставлять запитання, які допомагають йому надати більш розгорнуту відповідь, конкретніше описати деталі, власні дії та дії інших учасників досліджуваної події. Експерту важливо визначити, чи мали ці запитання навідинний вплив на висловлювання особи, чи не була в них виражена бажана відповідь.

За допомогою методики «Судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі» досліджують загальні характеристики діалогічного спілкування; визначають загальну діалогову активність; аналізують питання, їх змістовну спрямованість, можливість стимулювання відповідей, відсутність активного випереджального характеру; аналізують особливості вербальної продукції особи, яка повідомляє про обставини справи під час слідчої дії; аналізують немовленнєву діяльність особи, яка повідомляє про обставини справи; визначають ознаки, характерні для довільного керування власною реконструктивною діяльністю під час усієї слідчої дії; визначають відповідність особливостей мовної поведінки особи закономірностям процесу відтворення, самостійність/несамостійність комунікативної поведінки особи в ситуації слідчої дії, наявність/відсутність значного психологічного впливу на реконструктивну діяльність особи.

Дослідження передбачає аналіз голосу й усної мови, психологічний аналіз мовлення підекспертної особи. Такий підхід дозволяє встановити: дослівний зміст фонограми допиту з відображенням і заповненням пауз, повторів слів, складів або цілих фраз, мовних збоїв, протяжностей голосних і інших особливостей усної мови; ступені підготовленості (зокрема й завчені) мови допитуваного; наявність/відсутність у показаннях ознак впливу ззовні на їх зміст, зокрема з урахуванням невербальних характеристик поведінки всіх комунікантів; особливості емоційного стану допитуваного в період проведення слідчої (оперативної) дії як відеозапису (на основі вербальних і невербальних показників), так і за допомогою оцінки емоційного стану за матеріалами справи. Словесний опис ситуації, предметів і явищ і самі ці предмети, ситуація і явища не можуть бути повністю тотожними. Одні й ті самі слова різні люди можуть вимовляти по-своєму, надаючи їм різного змісту.

Під час експертного психологічного дослідження експерт аналізує вербальну поведінку підекспертного й на основі цього формує висновки. Залежно від того, наскільки мовлення особи було наповнене й інформативне, експерт отримує певну кількість матеріалу для опрацювання. Під час дослідження експерт використовує власні знання та всі можливі варіанти здобуття інформації з досліджуваного питання.

Відомості, які експерт отримує після аналізу відеозапису, досліджують у декількох аспектах: фонетичному, логіко-семантичному, міміко-пантомімічному й емоційному. Фонетичний аспект дає змогу з'ясувати ступінь опанування мовою, національне походження того, хто говорить, характер вимови. Логіко-семантичний аспект полягає у визначенні відношення між мовними висловами й дійсністю. Міміко-пантомімічний аспект допомагає виділити основний канал передавання інформації (вербальний), з'ясувати, чи застосовувано невербальні засоби спілкування і яке значення вони мали. Емоційний аспект визначає наявність емоцій, які позитивно або негативно забарвлюють мову, визначають стан людини під час слідчої дії.

Психологічне дослідження вербальної продукції фігуранта справи (пояснень, реплік, відповідей та ін.) полягає в аналізі його суджень та умовиводів.

Волевиявлення особи деякою мірою залежить від зовнішніх чинників, що змушують її підлаштуватися під зміни комунікативної взаємодії. Унаслідок цього в людини можуть виникати суперечливі моделі поведінки, що виявляються в неконгруентності між вербальними висловами і невербальною формою поведінки, психічною напругою, у незакінчених фразах, замінках, логічною непослідовністю висловлень тощо. Оскільки манера мовлення характеризує людину, важливо визначити особливі прикмети мовлення – дефекти, швидкість, типові конструкції речень, використання жаргонізмів, діалекту та ін.

У процесі будь-якої комунікативної взаємодії має місце психологічний вплив (інтерація). Комунікативну технологію співвідносять із набором комунікативних завдань. Тактичний хід як практичний засіб досягнення комунікативної мети – це комунікативний намір. З огляду на регламентовану специфіку слідчої дії, процес спілкування в її ході не є вільною бесідою. Іншими словами, особа, яка надає покази за справою, неминує в тій чи тій дії підпасти під вплив цього регламенту, який, з огляду на індивідуально-психологічні особливості особи, може бути для неї як індиферентним, так і деструктивним. Зважаючи на розуміння комунікативного впливу Р. Чалдіні, Н. В. Алікіної, комунікативні ситуації під час слідчої дії можуть безпосередньо або непрямо зумовити негативні зміни в емоційному стані особи, її когнітивній діяльності, виборі комунікативної позиції та ін. [4].

Сприйняття явищ, процеси перероблення інформації та її збереження – це не окремі стадії, а єдиний процес психічної діяльності. Сприйняття обумовлено досвідом людини і метою її діяльності. Мета точної діяльності організовує поле сприйняття: одні об'єкти набувають при цьому істотного значення, інші відходять на задній план, стають фоном. Людина сприймає інформацію по двох каналах: усвідомлено й несвідомо. Водночас передавати вона може тільки усвідомлювану інформацію. Остання постійно перебуває під сильним впливом особистісних установок індивіда, який виокремлює лише значущі для нього аспекти дійсності. Звідси виникає потреба враховувати індивідуально-психологічні особливості допитуваних осіб.

Кожна особистість має власне забарвлення голосу, яким вона відрізняється від інших людей. Забарвлення голосу часто відповідає характеру людини, може змінюватися залежно від її внутрішнього стану. На цей стан також негативно впливають депресії, хвороби, роздратування, тобто, іншими словами, мовна діяльність людини зумовлена її загальним фізичним та психічним станом. З одного боку, надаючи неправдиві свідчення, які записують на відеонаосій, людина емоційніше реагує на свої промахи, невдачі. За допомогою відеозапису можна повторно відзначити особливості спілкування. Під час аналізу мовлення на основі слухового сприйняття в уявленні експерта постають образи мовлення, які він спостерігав раніше. У цих випадках експерт керується досвідом минулої роботи. У процесі дослідження психолог має з'ясувати, як змінюється мова підекспертного залежно від ситуації, чи наявна емоційна реакція на запитання і як її відображено в мові.

Повідомлення особи (вербальна продукція) про обставини справи – це система його знань, яка має специфіку організації змістовного матеріалу, наділена у форми розумової діяльності (судження та умовиводи) та містить особисте ставлення до повідомленого матеріалу. У процесі слідчої дії деякі люди схильні надавати сторонню інформацію, яка негативно впливає на весь зміст розповіді. Недостатній рівень володіння мовою може спричинити деякі зміни у відтвореній інформації. Певні особи мають дуже бідний словниковий запас, якого недостатньо для цілісного відображення фактів і подій. Ця обставина негативно впливає на дослідження, унеможливає надання повних і розгорнутих відповідей на запитання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, психологічна експертиза – одна з найскладніших серед судових експертиз. Це сфера діяльності психолога, яка недостатньо досліджена. Вона постійно розвивається і вдосконалюється завдяки розробленню новітніх методів і засобів для вирішення наукових і практичних завдань. Однією з методик, яку активно використовують психологи-експерти у своїй діяльності, є методика «Судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, що зафіксована у відеозаписі». Вона дає змогу повною мірою визначити особливості мовної поведінки досліджуваної особи.

Аналізуючи мову і мовлення підекспертної особи, психолог керується цією методикою і власними знаннями. Під час розкриття характеру мовлення підекспертної особи потрібно враховувати індивідуально-психологічні особливості особистості, манеру спілкування, поведінку особи. Повний аналіз мови та мовлення досліджуваних осіб – це передумова ефективності всього дослідження комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі. Питання щодо вивчення мови і мовлення підекспертної особи потребує наукового обґрунтування.

У подальшому роботу можна продовжити в напрямку визначення мовлення підекспертної особи як джерела інформації, необхідної для судочинства; аналізувати мовлення підекспертної особи із застосуванням знань у психолінгвістиці, соціальній і когнітивній психології.

Література:

1. Алікіна Н. В., Сгорова Т. М. Завдання судово-психологічної експертизи за матеріалами відеозапису слідчої дії. *Криміналістика і судовая експертиза*. 2013. Вып. 58(1). С. 407–415.
2. Бодалев А. А. Психология общения. М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. 256 с.
3. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / Отв. ред. В. Н. Ярцева; предисл. В. И. Карасика. [Изд. стереотип]. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 112 с.

4. Єгорова Т.М. Методика судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису: звіт НДР (заключ.) / МЮУ, Полтавське відділення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; кер. Т. М. Єгорова 0109U001196. Х.: ХНДІСЕ, 2013. 108 с.
5. Калмикова Л. О., Харченко Н. В., Дем'яненко С. Д., Порядченко Л. А. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку: монографія / за заг. ред. Л.О. Калмикової. К.: Вид-во «ПП Медведєв», 2007. 304 с.
6. Петровская Л. А. Компетентность в общении. М.: Изд-во МГУ, 1989. 216 с.
7. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. Судово-експертна діяльність: довідник для суддів. К.: Видав Дім «Ін Юре», 2003. 146 с.
8. Сборник научных докладов: ОБЩЕСТВА ЗНАНИЙ. 2017. URL: http://xn--e1aajfpeds8ay4h.com.ua/files/72_1.pdf#page=104.
9. Селіванова О. О. Мовленнєвий вплив в комунікативній взаємодії. *Психолінгвістика*. 2012. Вип.10. С. 223–229.
10. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование. М.: Наука, 1977. 340с.
11. Стасюк Т. Технології мовного впливу як компонент сучасної комунікації. *Українська мова*. 2010. С. 82–87.
12. Тіщенко В. В., Ващук О. В. Сприйняття та використання вербальної і невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб., присвяч. 55-річчю з дня заснування / Київський НДІ судових експертиз*; редкол.: О. Г. Рувін (голов. ред.) та ін. К., 2019. Вип. 64. С. 169–175.